

בירור שיטת הרמב"ם בענין אכילת מצה בליל ט"ו בניסן

א. הרמב"ם מביא את ענין אכילת מצה בליל ט"ו בניסן בשתי מצוות שונות בספר המצוות. במצוה נ"ו, שתוכנה אכילת קרבן פסח בליל ט"ו, מציין הרמב"ם שתנאי בקיום אכילת הפסח הוא "שיאכל עם מצה ומרור". ומקורו בשמות (יב, ח): "ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו". פשוט הענין הוא שיחד עם קרבן הפסח צריכים לאכול מצה ומרור. ומוסיף הרמב"ם שאכילת מצה היא גם מצוה בפני עצמה כפי שיברר במקום אחר. לעומת זאת, אכילת מרור היא חלק ממצות קרבן פסח, ולא קיימת כמצוה נפרדת. (אולם יש מהאחרונים הסוברים שדעת רש"י, שגם אכילת מרור היא מצוה מדאורייתא מצד עצמה ובלתי תלויה בקרבן פסח). ואולי ניתן לומר שזה מרומז בלשון הכתוב: "צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו" שמחבר הבשר והמצה יחד, ומחלק בינם לבין המרור. (בפסח שני כתוב: "על מצות ומרורים יאכלוהו" ולזה נתיחס בהמשך).
ב. להוכחת עמדתו מביא הרמב"ם את דברי המכילתא:

"צלי אש ומצות וכו' מגיד הכתוב שהמצוה (של קרבן פסח) היא קיבוץ אלהי ושם אמרו: מנין אתה אומר שאם אין להם מצה ומרור הם יוצאים ידי חובתן בפסח, ת"ל יאכלוהו כלומר הבשר לבדו".

הכוונה איפוא ברורה — לכתחילה צריך לאכול מצה ומרור כחלק של מצוות קרבן פסח, אבל אם אין לו מצה ומרור מתקיימת המצוה גם ע"י אכילת בשר הפסח בלבד. ג. בהמשך, דנו במכילתא אם ניתן לקיים את המצוה ע"י אכילת מצה ומרור בלבד:

"יכול, כשם שאם אין להם מצה ומרור יוצאים י"ח בפסח, כך אם אין להם פסח יוצאים י"ח במצה ומרור? — הרי אתה דן הואיל ופסח מצות עשה ומצה ומרור מצות עשה אם למדת שאם אין להם מצה ומרור יוצאים ידי חובתם בפסח כך אם אין להם פסח יוצאים ידי חובתם במצה ומרור. ת"ל 'יאכלוהו'".

אין כאן איפוא השוואה בין שני חלקי המצוה, שעיקר המצוה היא אכילת הפסח דהיינו — אכילת הבשר.
מזה מסיק הרמב"ם שמהפסוק "צלי אש ומצות וכו'" אין ללמוד שקיימת, כמצוה

* המחבר הוא פרופסור למתימטיקה באוניברסיטת באר-שבע.

בפני עצמה, אכילת מצה ומרור. ומאחר ומצוות מרור לא מוזכרת רק בקשר עם אכילת הפסח אנו למדים שאין מצוה נפרדת מה"ת באכילת מרור בליל ט"ו.
ד. בהמשך המכילתא נאמר עוד:

"ושם אמרו יאכלוהו, מכאן אמרו חכמים שהפסח נאכל אכילת שובע, ואין מצה ומרור נאכלין אכילת שובע".

מזה לומד הרמב"ם שמצוות אכילת הפסח (שכוללת בשר הקרבן, וכך מצה ומרור) היא, שתחילה אוכלים המצה ומרור, ואח"כ מגיעים ל"שובע" ע"י אכילת הזבח היינו אכילת הפסח.

כאמור מוגדר קיום אכילת מצה, בתור חלק של מצוות קרבן פסח; אבל קיימת גם מצות אכילת מצה בליל ט"ו, כמצוה בפני עצמה כמו שהרמב"ם מציין כאן:

"אמנם היות אכילת מצה מצוה בפני עצמה הוא אמת, כמו שנבאר".

כמצוה נפרדת זה מופיע בספר המצוות (עשה קנ"ח):

"שציינו לאכול מצה בליל ט"ו, יהיה שם כבש פסח או לא יהיה, והוא אמרו ית' 'בערב תאכלו מצות'".

וככה מובאים הדברים גם בהלכות חמץ ומצה (פ"י ה"א).

ה. ניתן לומר שדעת הרמב"ם ששני הקיומים שישנם באכילת מצה קשורים בשתי הסיבות שהתורה מביאה לאכילת מצה בליל הפסח. שתי הסיבות מופיעות יחד בדברים (ט"ו, ג):

"לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני כי בחיפזון יצאת".

ורש"י שם מסביר:

"לחם עוני — לחם שמזכיר את העוני שנתענו במצרים. בחפזון — ולא הספיק הבצק להתמיץ".

לפי זה המצוה של אכילת מצה הנובעת מ"בערב תאכלו מצות" היא לקיום ההגדרה של 'לחם עוני' ולכן בפ"ו כשהרמב"ם מגדיר את המצוה מביא בה"ו:

"אבל אין לשיין אותה ביין או בשמן או חלב משום לחם עוני כמו שביארנו (פ"ה ה"כ) ואם אכל לא יצא ידי חובתו".

(ועיין בחידושי הגר"ז שמדגיש שלחם עוני הוא לא דין בהגדרת 'מצה' אלא הלכה נפרדת היא השייכת ליום הראשון בדוקא, ולכן גם אם ישרה את המצה ביין אחרי אפיתה גם זה פוסל אותה לקיום מצות מצה של בערב תאכלו מצות). ולכן גם בפ"ח ה"ו בתיאורו של ליל הסדר, הרמב"ם מביא:

"ומפני מה אינו מברך על שתי ככרות כשאר ימים טובים משום שנאמר לחם עוני מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה"

וזה שייך לעצם קיום מצוה אכילת מצה של הערב הראשון. ואולם, יש בלילה זה באכילת המצה קיום מצוה שקשורה עם אכילת קרבן הפסח ומבחינה זאת יש בה קיום מצת גאולה היות וקרבן הפסח עצמו מסמל את הגאולה ממצרים, ולא את השעבוד, ולכן בפ"ז ה"ה כשהרמב"ם מביא את משנתו של ר"ג: "כל מי שלא אמר ג' דברים וכו' פסח, מצה ומרור".

מסביר הרמב"ם (וכך אנו גם אומרים בהגדה) "מצה, על שם שנגאלו. וברור שר"ג מתכוון למצה שבאה כחלק ממצות אכילת הפסח. (בביאור המונח "לא יצא ידי חובתו" ברור שכוונתו הוא לגבי מצות ההגדה, ולא לגבי עצם המצוה של אכילת הפסח. ויש לעיין, האם בזה הוא קיים את המצוה באופן מצומצם או שמה שאמרו ב"מתחיל בגנות ומסיים בשבת" מעכב בקיום מצות ההגדה).

ז. לפי יסוד זה אפשר להבין את המבנה של ה'סדר', שהרמב"ם מביא בפ"ח. הרמב"ם מחלק בין זמן המקדש לזמן הזה. בזמן המקדש מקיימים את שני העניינים שבאכילת מצה על ידי אכילה אחת ולכן כורכים מצה ומרור יחד (שהוא הקיום של אכילת מצה הקשורה עם הפסח) ואוכלים אותם יחד. (בדעבד אם אכלן בנפרד גם כן יצא ידי חובת שניהם. בזה דוחה הרמב"ם את שיטת הלל שמביא הראב"ד בהשגתו (מהתוספתא פסחים ומהירושלמי חלה) שבזמן המקדש כורכין פסח מצה ומרור ביחד, ומקבל את דעת המכילתא שהביא בסה"מ שהיא דעת ר' יוחנן בבבלי ופסחים קט"ו, ובירושלמי חלה.

אחרי זה אוכלים את קרבן החגיגה, ורק אז — את בשר הספח שנאכל על השובע. בזה משלימים את מצות אכילת הפסח שהתחילו עם אכילת מצה ומרור. וכל זה בזמן המקדש.

ח. בזמן הזה (ה"ח) שאין קרבן פסח, הקיום של אכילת מצה ומרור כחלק של מצות אכילת הפסח לא קיים. לכן מתחילים באכילת מצה שהיא קיום של לחם עוני המזכיר את השעבוד. לכן מטבילים אותה בחרוסת שהיא "זכר לטיט שהיו עובדן בו במצרים" שגם היא מזכירה את השעבוד. (אולם הראב"ד מבין את כל העניין אחרת: לדעתו, עיקר קיומה של אכילת מצה היא מצת הגאולה של קרבן הפסח. והכתוב "בערב תאכלו מצות" מלמדנו שגם כשאין פסח, המצוה של מצת גאולה קיימת. ולכן לדעתו זה "הבל" שמטבילין אותו בחרוסת. הראב"ד כנראה פוסק כהלל, שבזמן המקדש אוכלים פסח, מצה ומרור ביחד.

ט. אז אוכלים מרור שהיא מצוה נפרדת, מדרבנן (וכמו שמוכח בשם הגרי"ז, זה לא תלוי במצות מצה בכלל) לאחר מכאן, כורכים מצה ומרור ואוכלים יחד זכר למקדש. והכוונה היא זכר לקרבן פסח שמחייבת אכילת כריכה של מצה ומרור כחלק הראשון של מצות קרבן פסח. (הרב כשר מביא ב"תורה שלמה" (שמות יב, ח) שגירסת הרמב"ם בהגדה היתה "זכר למקדש" ולא "כהלל" והיו כורכים מצה ומרור בלי "פסח".

י. אולי יש לומר שכל זה נרמז בתורה עצמה. בפסח ראשון כתוב "צלי אש ומצות על מרורים וכו'" ובפסח שני "צלי אש על מצות ומרורים וכו'. לפי מה שבארנו. בפסח ראשון הפסח והמצה שתיהן מצוות, שכל אחת קיימת גם כמצוה כשלעצמה. אבל בפסח שני, שכבר קיים מצוות מצה של "בערב תאכלו מצות" בפסח ראשון. לא נשארה לו אלא קיום במצוה, שקשורה עם קרבן הפסח, ובזה מצה ומרור שווים.